

РОЗДІЛ II. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 323:808,53](477)“17/20”(091)

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-45-104-114>

Дем'яненко Борис,

доктор політичних наук, професор кафедри політології

dem-@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>

Researcher ID: G-7071-2019

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

Demyanenko Borys,

Doctor of Political sciences, Professor of the Department of Political sciences

dem-@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>

Researcher ID: G-7071-2019

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

Дем'яненко Віра,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

istfak.1@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6283-480X>

Researcher ID: G-7062-2019

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

Demyanenko Vira,

Candidate of Political Sciences, Docent of the Department of Political sciences

istfak.1@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6283-480X>

Researcher ID: G-7062-2019

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

ФЕНОМЕН МАЛОРОСІЙСТВА У ВІТЧИЗНЯНОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснено спробу усистемнити погляди вітчизняних дослідників щодо причин появи психотипу «малороса», об'єктивних умов формування, сутності та особливостей політичного й соціокультурного феномену малоросійства, його ролі в подальшому розвитку України, її державотворчих процесах. З'ясовано, що малоросійство у вітчизняному суспільствознавчому дискурсі розглядається, по-перше, як символ національної й людської меншовартості, неповноцінності, другосортності, провінціалізму, національного безпам'ятства та приниження, цивілізаційної закомплексованості, пристосуванства, зрадництва, капітулянтства; по-друге, як негативне соціально-психологічне явище, властиве представникам української інтелектуальної еліти у Російській імперії, а згодом – і частині української радянської інтелігенції, пов'язане з кризою національної свідомості частини українців, що базується на відчутті власної культурно-етнічної меншовартості порівняно з «великоросами»; по-третє, як течія суспільно-політичної думки, що виникла на землях Української козацької держави, зміст якої полягає в тому, що українці, росіяни та інші народи вважалися органічною частиною єдиного слов'янського народу, мають рівні національні й соціальні права й можливості.

Констатовано тезу, що малоросійство не вичерпується історичним часом підневільного існування українського народу, його риси значною мірою проявляються в умовах нинішнього етапу утвердження української суверенної державності й здійснюють негативний вплив на державотворчі процеси.

Ключові слова: *малоросійство, соціокультурний феномен, Україна, науковий дискурс, національна ідентифікація, політична еліта.*

PHENOMENON OF LITTLE RUSSIANNES IN DOMESTIC INTELLECTUAL DISCUSSION

The article attempts to reinforce the views of domestic researchers regarding the reasons for the appearance of the «Little Russian» psychotype, the objective conditions of formation, the nature and peculiarities of the political and sociocultural phenomenon of the Little Russianness, its role in the further development of Ukraine and its state-building processes. It was found out that Little Russianness in the national social discourse is considered: first, as the symbol of national and human inferiority, belonging to the second-class, provincialism, forgetting the national memory and humiliation, adaptability, betrayal, capitulation; secondly, as a negative social and psychological phenomenon inherent in the representatives of the Ukrainian intellectual elite in the Russian Empire and later in the part of the Ukrainian Soviet intellectuals. This phenomenon is associated with the crisis of national consciousness of a part of Ukrainians, based on the feeling of their own cultural and ethnic minority in comparison with «Great Russians»; thirdly, as the current of socio-political thought that arose on the lands of the Ukrainian Cossack state, the content of which consists in the fact that Ukrainians, Russians and other peoples were considered an organic part of a single Slavic folk, have equal national and social rights and opportunities.

It was stated that the Little Russianness is not limited to the historical time of the abusive existence of the Ukrainian people, its features are largely manifested in the current stage of the establishment of Ukrainian sovereign statehood and have a negative impact on state-building processes.

Key words: *Little Russianness, sociocultural phenomenon, Ukraine, scientific discourse, national identity, political elite.*

Нині українці починають відкривати для себе власну історію, а вітчизняні історики уперше одержали можливість написати історію України заново. Найскладнішими як для буденного, так і теоретичного осмислення є російсько-українські відносини, які ще донедавна описувалися аксіомами добровільного возз'єднання з Росією (1654, 1793 і 1939–1945 рр.) і «вічної дружби» українського народу зі «старшим російським братом». Існують реальні ризики того, що відхід від догми «дружби народів» може призвести до діаметрально протилежної інтерпретації українсько-російських відносин, до історії, що визначається глибоким антагонізмом між українцями і росіянами. У цьому випадку незаангажований науковий аналіз підмінюється шаблонами і стереотипами примітивності українського селянського народу, крайнього націоналізму його еліти, зрадницької природи українських козаків, мазепинців і бандерівців, з одного боку, та азіатського варварства росіян, російського колоніалізму чи перманентності російського (радянського) тоталітаризму – з другого. Малоросійство є, на нашу думку, одним із найсуперечливіших, емоційно детермінованих політичних і свідомісних феноменів у російському й українському інтелектуальному просторі. Нині є нагальною потреба теоретичного осмислення явища малоросійства на основі ґрунтового аналізу наявних публікацій та історичних фактів.

Складні проблеми новітнього українського державотворення ряд науковців і представників вітчизняного політикуму розглядають як логічні наслідки колишніх історичних подій, трагедій і поразок, що, відповідно, вплинули на ментальність і

менталітет українського народу. У його частині сформувався достатньо живучий психотип українця-«малороса», який слід розглядати як реальну небезпечну для існування української нації, державності та її поступу політико-культурну силу. У науковому й публіцистичному дискурсах запропоновані різні, нерідко діаметрально протилежні тлумачення як причин появи психотипу «малороса», так і ролі його в подальшому розвитку України, її державотворчих процесах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі опублікованих різножанрових джерел і літератури усистемнити трактування сутності та особливостей політичного й соціокультурного феномену малоросійства в процесові українського державотворення.

Малоросійство як політико-культурний феномен постає в результаті двох зустрічних історичних тенденцій: самоідентифікації української шляхти після поразки спроб створення власної держави у другій половині XVII ст. та прагнення російських інтелектуальних кіл визначити відповідне місце для найвагомішого (з історичної, географічної, економічної, інтелектуальної точок зору) з колонізованих Російською імперією народів.

Найпоширенішим в історичних дослідженнях є твердження, що малоросійство зародилося в 20-х рр. XVII ст., коли у зв'язку з польсько-католицькими утисками верхівка українського реєстрового козацтва почала шукати прихильності православного російського царя. Воно зміцніло й набуло значення морально-політичного зобов'язання перед «Великою Росією» після переходу Війська Запорозького «під царську руку» і присяги Москві на козацькій раді в Переяславі (1654). Дослідник історії України раннього нового часу В. Кононенко підкреслив, що малоросійство стало перетворюватися на хворобу національного характеру в часи Руїни 1660–1670-их рр. (розкол на «польську» і «російську» Гетьманщину, пристосуванство, бажання заслужити «царської ласки», політичне безволля, міжусобиці тощо). У XVIII ст. малоросійство постало ознакою глибокої кризи українського суспільства, коли козацька еліта намагалася прирівняти себе в правах до російського дворянства й замість політичної чи етнічної стала надавати перевагу становій ідентичності (це надавало їй можливість легітимізації власного соціального становища в ієрархії Російської імперії й відкривало широкі кар'єрні перспективи) [Див.: 12, с. 127-134].

Українсько-канадський історик З. Когут охарактеризував малоросійство як особливий тип ідентичності, що історично розвивався найшвидшими темпами у XVIII – на початку XIX ст. у колах шляхти і духовенства Гетьманщини. Ця ідентичність, звернена в минуле, фольклор і традиції, політичну спадщину, яку не можна було відновити у сучасності, виглядала парадоксальною порівняно з модерними європейськими ідентичностями. Учений зафіксував парадокс у тому, що після занепаду Гетьманщини, піднесення історичної самосвідомості засвідчувало не подальший розвиток малоросійської ідентичності, а радше переконаність у її неминучому занепаді. Скасування гетьманських інституцій переконало багатьох малоросійських патріотів у тому, що вони – епігони країни і нації, яких уже не існує... Замість перерости у модерну малоросійську національну свідомість, малоросійська ідентичність пішла шляхом дивного *Landespatritismus*, який оплакував занепад малоросійської «нації» [11].

У XVIII ст. у російській мові поступово з'являється поняття «малоросіяни», що мало географічне (не етнічне) позначення жителів України/Малоросії. І навіть на початку XIX ст. поняття «малорос» позначало населення України, пов'язане з росіянами спільним царем і релігією, але в жодному разі не етнічно чи історично [Див.: 13]. Імперські інтелектуальні кола, як зазначив З. Когут, докладали чималих зусиль для створення й поширення «концепції Малоросії», сутність якої, полягає не тільки у засвоєнні в післяполтавський період терміну «Малоросія» та наданні йому міжнародного звучання, а й у прийнятті українською світською елітою концепції «славеноросського народу» як своєрідної єдності між Україною й Росією, у розробці теорії договірних відносин між українською шляхтою й російським царем [Див.: 10, с. 67-76].

У той же час, як відмітив український історик М. Грушевський, уже наприкінці XIX ст. стараннями ідеологів і політиків Російської імперії «Малоросію» трактували як вияв «химерного російського провінціалізму». Зокрема, він писав, що «малоросами, називали всяких людей українського роду, з України, і тих, що їм байдуже було й до України, і до українського життя. А українцями називано людей таких, що добро українського народу ставили метою свого життя, і про нього хотіли дбати» [5, с. 111].

Об'єктивними умовами формування малоросійства як політичного явища, яке усталилося на початку XIX ст., були знищення російським самодержавством української автономії, інститутів управління, характерних для гетьманського часу, наступна денационалізація й русифікація української еліти Лівобережжя в умовах поширення російської мови і панування російської культури. У цей час проявилася неспроможність і навіть небажання з боку козацької старшини («нової національної аристократії») захистити інститути Гетьманської держави, їх прагнення «спокутувати» перед Москвою «гріх мазепинства», зрівнятися в правах із російським дворянством, зречтись національних прикмет як ознак «мужичого походження» [20, с. 357]. Сприймавши ідею малоросійства, українська шляхта одержувала можливість захищати політичне й суспільне становище «Малоросії», брати участь у суспільно-політичному житті імперії, тим самим виявляючи лояльність до російського самодержавства.

За визначенням вітчизняного вченого, громадського й політичного діяча М. Драгоманова, носії малоросійства – це зросійщені українці, національний характер яких сформувався під чужим тиском і впливом. Вони нездатні мислити незалежно, захистити свою національну гідність, оскільки почуття національної свідомості в них спотворене або й атрофоване внаслідок духовно-етнічного самозречення й під впливом агресивного політико-ідеологічного українофобства [16, с. 232].

Психологи об'єктивніші у визначенні сутності «малоросійства». Український психолог В. Москалець визначив його природу як «цілий невропатичний комплекс, який можна назвати соціальним садистсько-мазохістським. Це комплекс соціальної неповноцінності, інфантилізм зі схильністю до забуття, марень, невропатична тривожність з ананкастичним синдромом та ін. Такий мазохізм нерозривно пов'язаний зі зловтіхою, підозрілістю, душевною черствістю, жорстокістю та іншими садистськими якостями. Конформна, вихована в «колективістському» дусі, нездатна до особистої вільної відповідальності й самостійного мислення, людина легко сприймає чужі, авторитарно насаджувані ідеї на віру, сліпо, некритично. Унаслідок цього в її психіці утворюються стереотипи, вирватися з полону яких мислення неспроможне» [17, с. 30].

Сучасний український дослідник, колумніст М. Рябчук вважає причиною виникнення малоросійської ідентичності драматичне роздвоєння колективної психіки, коли частина населення вже не наважується ототожнювати себе з Україною та українцями, при цьому не бажає цілком відректися від української ідентифікації, беззастережно ототожнивши себе з російським/радянським народом [18]. Про «комплекс малоросійства» М. Рябчук зазначив, що це «типовий, описаний класиками культурної антропології, приклад засвоєння аборигенами колоніальної точки зору на себе як на недонарод із недомовою, недокультурою, недорелігією і т. д., і т. п. Це – прийняття фальшивого й самопринизливого *self-image* (уявлення про себе), нав'язаного колонізаторами, – у даному разі, уявлення про таку собі «співаючу й танцюючу Малоросію» (за Миколою Гоголем), котра коли і мала якась самобутнє минуле, то майбутнього вже аж ніяк мати не може». Приймаючи систему цінностей колонізаторів, колонізоване суспільство вступає в дедалі гостріший конфлікт із самим собою. Абориген починає ненавидіти себе й тим самим поглиблює власне приниження й поневолення. «Поневолена група стає врешті зневаженою меншістю на власній землі» [18].

Українські дослідники відмічають, що плекали малоросійство на рівні масової свідомості імперські ідеологи за допомогою міфологем. Так, сучасний послідовний і гострий критик феномену малоросійства І. Лосєв, звертаючись до дослідження

літературного критика Ю. Барабаша зазначив, що «найсильнішим засобом впливу на національну самосвідомість у душі малоросійства була й залишається цілеспрямована наркотизація цієї самосвідомості за допомогою щеплень різного роду міфологем, побудованих на ідеї спільності «трьох братніх народів»: спільні етнічні корені, спільна історична «колиска», мовна близькість, спільна віра, спільний монарх чи генеральний секретар, спільні комуністичні ідеали, «радянський народ як нова історична спільнота» і т. п.; у культурній царині це «спільноруська» і «єдина радянська» культури (часто в тому ж самому сенсі застосовувалося ще визначення «вітчизняна»)...)» [14].

Літературознавець В. Даниленко в своєму дослідженні назвав малоросійство «інтегруючим міфом, на якому трималася вмонтована в лоно Російської імперії Україна. Міф, який створили українські інтелектуали, щоб під час політичної та військової поразки пристосуватися до виживання в умовах бездержавності й забезпечити собі перспективу кар'єри в нових історичних умовах. І за цей міф вхопилися фундатори Російської імперії, оскільки завдяки йому російська історія розпочиналася від Русі». Таким чином, це історичний політико-пропагандистський міф [6].

Голова організації «Інститут суспільних ініціатив» Тарас Альберда стверджував, що малорос – поняття, яке використовувалося як для самоідентифікації й репрезентації певної групи, так і для ідентифікації цієї групи ззовні. З певної пори для частини самої групи, члени якої ідентифікували себе як малороси, поняття малорос втрачає свою легітимність, замінюючись поняттям українець, що, в свою чергу, викликало спротив як тих, для кого малорос залишався легітимним поняттям самоідентифікації, так і властей імперії. У XVIII – на початку XX ст. поняття малорос зазнало кількох кардинальних трансформацій (*хоча його семантичне поле сформувалося задовго до XIX ст.*). У ході Першої світової війни і революційних років поняття «малорос» поступово втрачало легітимність, остаточно ж щезло з будь-якого активного обороту в СРСР у період коренізації 1920-х років [1].

Майже всі сучасні дослідження феномену малоросійства, які актуалізувалися нинішнім етапом українського державотворення, звертаються до праці «Малоросійство» (1959) сотника УНР, культуролога-енциклопедиста Є. Маланюка, підготовленої ним в еміграції. Аналізуючи історичні перипетії українського державотворення, він вважав, що проблема малоросійства безпосередньо пов'язана з найголовнішою проблемою українства – проблемою становлення національної державності, стверджуючи, що «малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна й тотальна капітуляція. Капітуляція ще перед боєм» [16, с. 234]. Саме Є. Маланюк відмітив, що про феномен малоросійства першим заговорив Т. Шевченко. Він ужив цю дефініцію, за його часів ще зовсім необразливу (у 70-80 рр. XIX ст. її писали з великої літери – «Малоросіяне»), саме в розумінні ганьби і погорди. «...а в Малоросію не поїду, цур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую», – писав Т. Шевченко в одному з листів [22, с. 22-23].

Також Є. Маланюк розглядав малоросійство і як соціокультурний феномен, характеризує його як **«затьмарення, ослаблення і – з часом – занепад історичної пам'яті», а малороса як «тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно, а – у наслідках, часом – і расово»** [16, с. 231]. На думку Є. Маланюка, «малоросійство, як свідчить досвід, визначається насмішкуватим ставленням до національних цінностей і святощів. Це систематичне висміювання, анекдотизування й глузування зі звичаїв, обрядів, національної етики, мови, літератури, з ознак національного стилю, реалізації якого ставилися систематичні, планові й терором підперті перешкоди» [16, с. 236]. **Він наголосив, що «малоросійство, хоч явище часте і кількісне, – найменш дотикало основну нашу національну масу – селянство (що нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію). У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але – й передовсім – інтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації»** [16, с. 236].

У цьому контексті досі актуальне твердження Є. Маланюка про те, що наголошуючи на складності й заплутаності комплексу малоросійства, він відмітив його замаскованість

(особливо в радянський період) «коли, буваючи знярядям у чужих руках, він зазвичай маскується гопако-шароварництвом, відповідно спростаченою мовою, ховається за лжепатріотичною вірشوграфією й етнографічною патріоткою взагалі» [16, с. 244].

Підґрунтям малоросійства дослідник вважав особливості українського менталітету (насамперед, емоційність, нерациональність), які в соціально-психологічній сфері доповнюються історично усталеною незвичкою жити за нормами писаного права в своїй державі [16, с. 236].

Нині малоросійство розглядається як комплекс редукованого патріотизму й провінціалізму серед частини українського суспільства, зумовлений довгим перебуванням земель України у складі Російської імперії. Малоросійство знаходить свій вияв у байдужому, а то й негативному ставленні до українських національно-державницьких традицій і прагнень, а часто й активній підтримці російської культури і великодержавної політики. Задавленими типовими рисами малоросійства виступає національне безпам'ятство й приниження, яничарство, політичне підлезування, слабкодухість, безвольне довготерпіння, політична наївність, невиправданий ірраціоналізм і романтизм [7, с. 347].

Розвиваючи думку Є. Маланюка, політичний публіцист С. Грабовський стверджував, що малоросійство означає таку внутрішню ціннісно-нормативну налаштованість людини, такі її соціально-культурні настанови, які пов'язані з постійною готовністю до втечі від власного Я, до трансформації його (Я) і оприявнень, і внутрішніх підвалин залежно від міри тиску соціуму, від міри реальної (чи уявної) небезпеки для т. зв. «малої батьківщини» цієї людини. «Малоросійство – це втеча від власного національного (при залишенні безпечних елементів етнографічного)» [4].

Більшість сучасних дослідників підхопили і розвивають негативні характеристики й оцінки феномену малоросійства, запропоновані Є. Маланюком. Проте, трапляється й критичне переосмислення його доробку. Так, українські публіцисти П. Чорний і Р. Любарський назвали публікацію «Малоросійство» «твором-роздумом, твором-констатацією, твором-викриттям, але ж і твором-безвихіддю», який «за стилем можна віднести до еклектично-вulgарного традиціоналізму», принагідно зазначаючи, що «новітня етнічна соціологія не дивується, що на етапі державотворення тих націй, які «запізналися», виникає певна реанімація етнонаціоналізму, але ліберальне суспільство сприймає його несерйозно» [21].

Розмірковуючи над сутністю «химерного етносу» (малоросів) в обіймах «російського спрута» (висловлювання М. Грушевського), представники української інтелектуальної еліти упродовж XIX–XX ст. (від Т. Шевченка, М. Старицького, Л. Українки, О. Єфремова, М. Хвильового до І. Дзюби, В. Стуса, Є. Сверстюка, Є. Маланюка та Ю. Шереха) докладали зусиль для подолання свідомісної кризи українства, розуміючи, що звільнення з «лабет малоросійства», емансипація від російської нації можливі лише за умов політичної незалежності України, створення й зміцнення української державності [7, с. 354-355].

Нині українські дослідники приходять до висновків, що малоросійство не вичерпується історичним часом підневільного існування українського народу, його негативні риси значною мірою проявляються в умовах нинішнього етапу утвердження української суверенної державності. Вітчизняний публіцист В. Войтенко виділив п'ять типів носіїв комплексу малоросійства: 1) «пасивне малоросійство», сутністю якого є пристосування до ситуації, сприйняття її як реальності одвічної й довічної; 2) «малоросійське яничарство» (свідомий перехід на бік противника, але з підсвідомим багажем своєї первинної (рідної, природної) культури і відповідним комплексом вини перед нею); вибір існування за рахунок ототожнення себе з колонізатором; малоросійський яничар може діяти і від імені поневолювача, і від імені поневолених, оголосивши себе його кращою частиною; 3) «номенклатурне малоросійство» розглядає Україну не як батьківщину, а як службовий кабінет; 4) «малоросійський мазохізм» як

постійне згадування про незгоди, які випали на долю українського народу, невиліковне бажання конче бути народом-страдником (характерною рисою є безперервний плач із причитанням «як нас замучили!»); 5) «ритуальне малоросійство» є основою не плачу, а співу – «які прекрасні ми християни, які козаки, які у нас писанки і шаровари». У результаті – «духовне життя нашого суспільства великою мірою визначається сплетінням різних варіантів малоросійства [2, с. 5].

У сучасних публікаціях досить гостро характеризується нинішня українська політична й державна еліта, яку представляють «політичні малороси», які ладні «порозумітися» з відверто антиукраїнськими силами, усіяко рекламуючи свою «миролюбність» і «толерантність», а фактично безпринципне угодовство. Капітулянтство як прояв малоросійства продемонстрували, на думку С. Грабовського, Президенти України Л. Кравчук та Л. Кучма, не поборовшись за заощадження українських громадян при виході з рубльової зони, здавши у 1992 р. Чорноморський флот, у 1994 р. – ядерну зброю, дозволивши перебування російських військових баз на території України за договором між Росією й Україною 1997 р. [3].

Режим В. Ющенко І. Лосєв назвав показово малоросійським із «закликами та гаслами без справжніх змін», з «імітацією національного в шароварно-фольклорній формі у вузьких етнографічних межах» [14], а С. Грабовський охарактеризував В. Ющенко як найбільш українського президента «у межах чітко визначеного малоросійства» [3]. Режим П. Порошенка, вважає І. Лосєв, «продемонстрував специфічний сучасний варіант малоросійства, яке можна назвати «бізнесючим», який в «ім'я економічної вигоди охоче жертвує суверенітетом і територіальною цілісністю держави, її політичним престижем та мілітарною спроможністю». Важко не погодитися з його висновком, що «малоросійська влада – це гарантована поразка, капітуляція і найбільше нещастя українського народу» [14].

У радикально-націоналістичній думці «втеча» від свого отримала епітет «драгоманівщина» («толочкіанство»), а його носій – «драгоманівська (толочкіанська) людина». «Погляди Петра Толочка є взірцевим викидом зляканої малоросійства» [2, с. 5]. Така людина виступає провідником космополітизму, «світового громадянства», заперечуючи націоналізм, за її переконанням, ознаку відсталості й старомодності.

Спалах «малоросійства» в незалежній Україні, на думку Д. Ковальова, зумовлений тим, що в частині суспільства «застрягає» у безсвідомому оцінка негідності щодо вчинку стосовно «батька» – СРСР (Росії, єдиної Русі), а звідси постає почуття вини і каяття за здійснений «великий злочин», надання ореолу святості («табу») усьому радянському («общерусському», східнослов'янському, слов'яноарійському), а причетність до російської мови розглядається як виконання «ритуалу вірності» («некрофільності») стосовно до «тотема» [9].

Дослідниця українського націоналізму Г. Дичковська наголосила на тому, що малоросійство є одним із проявів комплексу української меншовартості, «українського самопригноблення». Вона зазначила, що «на сьогодні ми найбільше приділяємо уваги комплексу «малоросійства», помітно найбільше виявленого, але не варто забувати, що в різні історичні періоди українська меншовартість набувала форми не лише малоросійства, але й малопольськості, малоавстрійськості і навіть малорумунськості (!), наша діаспора активно підупадала під комплекс малогерманськості та малоанглійськості. А зараз формується такий собі новий феномен «малоамериканськості» та «малоєвропейськості» [8, с. 92].

Оскільки «малоросійство є внутрішнім чинником українського буття», С. Грабовський небезпідставно вважає його причиною численних зламів, неусталеності та неповноти норм, розмитості вартостей, внутрішньої неструктурованості і «не останньою причиною того, що впродовж тривалого часу українська спільнота й українська людина на загал не спромоглися захистити себе й свою землю і забезпечити «нормальне» цивілізоване життя центральноєвропейської держави» [4]. Такі судження актуальні й

сьогодні, коли український народ у складних умовах гібридної війни Росії проти України відстоює своє право бути сувереном.

Якщо українські інтелектуали XIX–XX ст. порятунком від малоросійства вважали здобуття Україною державності, живучість політичного (і не тільки) малоросійства в умовах суверенної української держави спонукає сучасних дослідників до висновків, що «тільки справжня політична боротьба за ідею, а не за місце в парламенті, не за особисту чи партійну квоту на участь у пограбуванні України, не за свою ділянку в загальнокорупційній системі зможе привести до влади нових людей і зламати хребет пострадянській номенклатурі, кланово-олігархічній системі та владному криміналітету. А водночас і малоросійському бомонду, цим паразитарним імітаторам українства в Україні [14].

Отже, малоросійство у вітчизняному суспільствознавстві розглядається, по-перше, як символ національної й людської меншовартості, неповноцінності, другосортності, провінціалізму, національного безпам'ятства та приниження, цивілізаційної закомплексованості, пристосуванства, зрадництва, капітулянтства; по-друге, як свідомісний феномен, негативне соціально-психологічне явище, властивий представникам української вищої верстви у Російській імперії, а згодом – і частині української радянської інтелігенції, пов'язане з кризою національної свідомості частини українців, що базується на відчутті власної культурно-етнічної меншовартості, неповноцінності, другосортності порівняно з «великоросами»; по-третє, як течія суспільно-політичної думки, що виникла на землях Української козацької держави, зміст якої полягає в тому, що українці, росіяни та інші народи вважалися органічною частиною єдиного слов'янського народу, мають рівні національні й соціальні права й можливості. Характерною рисою концепції виступає, з одного боку, лояльне ставлення до царського уряду, з іншого – помірне відстоювання самобутніх «прав і вольностей».

Появу «хохлів-малоросів» живила самодержавна політика асиміляції, зросійщення українців, приниження української мови, культури, звичаїв і побуту, заборони національної літератури. Сприймавши ідею малоросійства, українська шляхта одержувала можливість захищати політичне й суспільне становище «Малоросії», брати участь у суспільно-політичному житті імперії (і цим виявляла лояльність до царської династії). Десятки визначних представників українства (політики, культурні діячі, інтелектуали) на хвилі малоросійства були поглинуті імперським центром, стали його репрезентантами, хоча етнічна свідомість декого з «колишніх українців» усе ж залишалася українською. І саме ті, хто мав певні сентименти до власної «малої батьківщини» в умовах фактично колоніального становища українських земель (коли український націоналізм ще не постав, а в радянську епоху одержав клеймо «буржуазний» і опинився поза законом) сприяли популяризації насамперед культурної самобутності українського народу. Варто відмітити ще одну роль малоросійства – у XIX ст. становлення, кристалізація української національної ідентичності відбувалися не лише в протистоянні з імперськими ідеологіями, а й у полеміці з малоросійською ідентичністю, що сприяло чіткішому окресленню образу дійсного українця та основних настанов ідеології українського націоналізму.

Зі здобуттям Україною незалежності малоросійство справляє лише негативний вплив на процес державотворення, але як політичний і соціокультурний феномен, один із проявів національної меншовартості, спадок попереднього історичного шляху українського народу об'єктивно не може бути подоланий швидко певними нормативними актами чи бажаннями патріотичних інтелектуалів. Прискорити процес формування національної свідомості й ідентичності могла б цілеспрямована діяльність дійсно патріотичної, порядної й професійної політичної еліти, навколо якої консолідується народ, бо знатиме, що вона діє лише в інтересах держави, а не своїх власних корисливих.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Альберда Т. Хто такі малороси? або Розплутуючи вузли термінології. URL: http://www.h.ua/story/399365/news_800344.html (дата звернення: 17.01.2019).
2. Войтенко В. Поточні проблеми малоросійства. Народна газета. Київ, 1996. № 18 (248). С. 5.
3. Грабовський С. Капітуляція перед боєм. Малоросійський синдром: від Грушевського до Ющенка. URL: <https://www.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/> (дата звернення: 26.03.2019).
4. Грабовський С. Феномен малоросійства. Ще раз про «ворогів» української незалежності. URL: <http://www.day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/fenomen-malorosiystva> (дата звернення: 19.01.2019).
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
6. Даниленко В. Імперські міфи і малоросійство в українській літературі. URL: <http://www.litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/> (дата звернення: 27.03.2019).
7. Дем'яненко Б. Малоросійство. Енциклопедичний словник символів культури України. За заг. ред. О. І. Потапенка, В. П. Коцура, В. В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. С. 346-355.
8. Дичковська Г. Український індивідуалізм і проблема державотворення. Філософська думка. № 4. 2003. С. 90-102.
9. Ковальов Д. Феномен некрофільного малоросійства. URL: <http://www.narodna.pravda.com.ua/life/4664652bb0f35/> (дата звернення: 19.01.2019).
10. Когут З. Зустріч із Росією: культурні тенденції та політичні погляди в ранньоновітній Україні. Сучасність. 1996. № 9. С. 67-76.
11. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. К. : Критика, 2004. 352 с. URL: http://www.academia.edu/9547777/Зенон_Коссак (дата звернення: 20.01.2019).
12. Кононенко В. Еліта Войска Запорозького – Гетманщини между проектами Малороссии и Российской империи (конец 20-х – начало 60-х гг. XVIII в.). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2010. Вип. 13. С. 127-134.
13. Котенко А. Л., Мартынюк О. В., Миллер А. И. «Малоросс»: эволюция понятия до первой мировой войны. Новое литературное обозрение: Теория и история литературы, критика и библиография. 2011. № 2. С. 9-27.
14. Лосев І. Прокляття меншовартості. Чому малоросійство культивує поразку. URL: <http://www.tyzhden.ua/> (дата звернення: 20.01.2019).
15. Маланюк Є. До проблеми етнопсихології малоросійства. Народна творчість та етнографія. Київ, 1997. № 1. С. 41-52.
16. Маланюк Є. Малоросійство [Текст]. Книга спостережень. Проза. Торонто: «Гомін України», 1966. Т. 2. 478 с.
17. Москалець В. П. Психологічне обґрунтування української національної школи. Львів: Світ, 1994. 119 с.
18. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. К. : «Критика», 2000. 304 с. URL: <http://www.exlibris.org.ua/> (дата звернення: 20.01.2019).
19. Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ: Знання, 1993. 256 с.
20. Северинюк В., Хома Н. Синдром малоросійства. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) [І. Я. Вдовичин, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий світ – 2000, 2015. 492 с.
21. Чорний П., Любарський Р. Малоросійство: хто кому Голохвастов. URL: <https://www.stepup.press/kultura/item/> (дата звернення: 26.03.2019).

22. Шевченко Т. До Я. Г. Кухаренка. 31 січня 1843 р. С.-Петербург. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12-и томах. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 632 с.

REFERENCES

1. Alberda, T. Khto taki malorosy? abo Rozplutuiuchy vuzly terminolohii [Who are the Little Russians? Or unraveling the terminology nodes]. Retrieved from: http://www.h.ua/story/399365/news_800344.html [in Ukrainian].
2. Voitenko, V. (1996). Potochni problemy malorosiistva [Current problems of the Little Russianness]. *Narodna hazeta*, 18 (248), 5 [in Ukrainian].
3. Hrabovskyi, S. Kapituliatsiia pered boiem. Malorosiiskyi syndrom: vid Hrushevskoho do Yushchenka [Capitulation before the fight. Little Russianness: from Hrushevsky to Yushchenko]. Retrieved from: <https://www.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/> [in Ukrainian].
4. Hrabovskyi, S. Fenomen malorosiistva. Shche raz pro «vorohiv» ukrainskoi nezalezhnosti [The phenomenon of the Little Russianness. Once again about the «enemies» of the Ukrainian independence]. Retrieved from: <http://www.day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/fenomen-malorosiystva> [in Ukrainian].
5. Hrushevskiy, M. (1991). Khto taki ukraintsi i choho vony khochut [Who are Ukrainians and what do they want]. Kyiv: T-vo «Znannia» Ukrainy [in Ukrainian].
6. Danylenko, V. Imperski mify i malorosiistvo v ukrainskii literaturi [Imperial myths and Little Russianness in the Ukrainian literature]. Retrieved from: <http://www.litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/> [in Ukrainian].
7. Dem'ianenko, B. (2017). Malorosiistvo [Little Russianness]. *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy*. Za zah. red. O. I. Potapenka, V. P. Kotsura, V. V. Kuibidy. 7-e vyd. Korsun-Shevchenkivskiy: Korsunskiy vydavnychiy dim «Vsesvit», 346-355 [in Ukrainian].
8. Dychkovska, H. (2003). Ukrainskyi indyvidualizm i problema derzhavotvorennia [Ukrainian individualism and the problem of state creation]. *Filosofska dumka*, 4, 90-102 [in Ukrainian].
9. Kovalov, D. Fenomen nekrofilnogo malorosiistva [The phenomenon of the necrophilic Little Russianness]. Retrieved from: <http://www.narodna.pravda.com.ua/life/4664652bb0f35/> [in Ukrainian].
10. Kohut, Z. (1996). Zustrich iz Rosiieiu: kulturni tendentsii ta politychni pohliady v rannonovitnii Ukraini [Meeting with Russia: cultural trends and political views in the early modern Ukraine]. *Suchasnist*, 9, 67-76 [in Ukrainian].
11. Kohut, Z. (2004). Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoi ta modernoi istorii Ukrainy [The roots of the identity. Studies on early modern and modern history of Ukraine]. Kyiv: Krytyka. Retrieved from: http://www.academia.edu/9547777/Zenon_Kossak [in Ukrainian].
12. Kononenko, V. (2010). Elita Voyska Zaporozhskogo – Getmanshchiny mezhdru proektami Malorossii i Rossiyskoy imperii (konets 20-kh – nachalo 60-kh gg. XVIII v.) [Elite of the Zaporizhzhia troops – The Hetmanate between the projects of the Little Russia and the Russian Empire (late 20's – early 60's of the 18th century)]. *Aktual'ni problemi vitchiznyanoi ta vsesvit'oi istorii*, 13, 127-134 [in Russian].
13. Kotenko, A. L. & Martynyuk, O. V. & Miller, A. I. (2011). «Maloross»: evolyutsiya ponyatiya do pervoy mirovoy voyny [«Little Russian»: Evolution of the concept before the World War I]. *Novoe literaturnoe obozrenie: Teoriya i istoriya literatury, kritika i bibliografiya*, 2, 9-27 [in Russian].
14. Losiev, I. Prokliattia menshovartosti. Chomu malorosiistvo kultyvuie porazku [Curse of the lesser degree. Why does Little Russianism cultivate a defeat]. Retrieved from: <http://www.tyzhden.ua/> [in Ukrainian].

15. Malaniuk, Ye. (1997). Do problemy etnopsykholohii malorosiistva [To the problem of ethnopsychology of Little Russians]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 1, 41-52 [in Ukrainian].
16. Malaniuk, Ye. (1966). *Malorosiistvo [Little Russianness]*. Knyha sposterezhen. Proza. Toronto : «Homin Ukrainy» [in Ukrainian].
17. Moskalets, V. P. (1994). *Psykhologichne obgruntuvannia ukrainskoi natsionalnoi shkoly [Psychological justification of the Ukrainian national school]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
18. Riabchuk, M. (2000). Vid Malorosii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiivorennia [From Little Russia to Ukraine: the paradoxes of the late-generation nation-building]. Retrieved from: <http://www.exlibris.org.ua/> [in Ukrainian].
19. Sverstiuk, Ye. (1993). *Bludni syny Ukrainy [Prodigal sons of Ukraine]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
20. Severyniuk, V. & Khoma, N. (2015). *Syndrom malorosiistva. Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) [Syndrome of Little Russianness. Newest political vocabulary (neologisms, occasional and other new werpal forms)]*. [I. Ya. Vdovychyn, O. M. Sorba, L. Ya. Uhryn ta in.]; za zah. red. N. M. Khomy. Lviv: Novyi svit – 2000 [in Ukrainian].
21. Chorny, P. & Liubarskyi, R. Malorosiistvo: khto komu Holokhvastov [Little Russianness: who is Golokhvastov to whom?]. Retrieved from: <https://www.stepup.press/kultura/item/> [in Ukrainian].
22. Shevchenko, T. (2003). Do Ya. H. Kukharenka. 31 sichnia 1843 r. [To Y.G. Kukharenko. January 31, 1843]. S.-Peterburh. Shevchenko T. H. *Povne zibrannia tvoriv u 12-y tomakh*. Kyiv: Naukova dumka, T. 6: Lysty. Darchi ta vlasnytski napysy. Dokumenty, skladeni T. Shevchenkom abo za yoho uchastiu [in Ukrainian].

Одержано 03.03.2019.

УДК 911.3:33:001.82

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-45-114-123>

Чернов Борис,

кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри географії, екології і
методики навчання
olimp-deodraf@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-8504-5248>
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди», вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08401

Chernov Borys,

Candidate of Pedagogy, Professor, Head of
Geography, Ecology and Methods of
Teaching Department
olimp-deodraf@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-8504-5248>
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii
Skovoroda State Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

THE METHODOLOGICAL BASIS OF ECONOMIC GEOGRAPHY

Today, global economic changes require a solution of many issues related not only to the improvement of new technologies in industry, agriculture, but also in area of solution of problems of internal and external migration of population. These issues up to 60-ies of XX